

OBRAMBENE GRAĐEVINE UZ OBALU DUNAVA

Uvod

U našem pregledu područja s hrvatskim utvrdama stigli smo napokon do kraja – do dunavskih obala. U najistočnijem dijelu Hrvatske, na području Vukovarsko-srijemske županije (koja je nekad bila razdijeljena u te dvije samostalne županije), oduvijek je bujao život, čak se tvrdi da su, nadomak Vukovara u Vučedolu, prije pet tisuća godina živjeli i prvi Europljani. Ima bezbrojnih dokaza o kontinuitetu života iz prapovijesnih vremena, a i mnogo tragova rimske nazočnosti. U srednjem je vijeku bilo izuzetno mnogo utvrda, ali ih je vrlo malo sačuvano, a ostaci mnogih su tako neznatni da je nemoguće ustanoviti o kojoj se radi, a za velik se utvrda ne zna ni mjesto na kojem su se nalazile.

Gjuro Szabo tvrdi da je mađarski istraživač Csánki u bivšoj Vukovskoj županiji (koja je obuhvaćala i dio koji je danas u sastavu današnje Srbije) nabrojio čak 37 takvih utvrda. Tako je kaštel Beletynz (u vlasništvu Tamasijevih, Hedervarijevih i Iločkih) bio negdje blizu Bosuta, pokraj Nuštra bio je kaštel Bérzete-monostor, a kaštel Boroh postojao je u današnjem Borovu. Zna se da je postojala utvrda u Cerni, pokraj Antina (navodno ostaci upućuju na Hermandgrad – vlasništvo Alšana i Talovaca) te pokraj Ivankova. Utvrda Kostroman možda je bilo gradište pokraj Babine Grede (ime bi moglo potjecati od naziva 'castra romana'), a neki vjeruju da se kaštel Leve nalazio pokraj današnje Trpinje. Postoje tragovi utvrda u Mikleuševcima, Nijemcima, Laslovu, Sotinu, Slakovcima i u Virovcima pokraj Otoka. Neki pokušavaju castrum Palina svrstati u današnje Vinkovce, a brojne je druge koji se spominju u pisanim tragovima nemoguće točno

DEFENCE FACILITIES ALONG THE DANUBE BANK

The Danube has always been a frontier river in the region of eastern Slavonia. It is therefore no wonder that many forceful defence facilities used to stand on its elevated right bank ever since the Middle Ages. This article discusses the Erdut fortification which was built in the 15th century but deteriorated quite a lot during Turkish occupation. After liberation, a major part of this edifice broke down and collapsed into the Danube, and was later on restored albeit quite inadequately and unprofessionally. The great fort of Vukovar, which used to stand a bit more to the west of the present day Franciscan monastery, collapsed by itself in the mid 18th century, and no traces now remain of its existence. It was in fact a great tower that had been renovated on several occasions, in keeping with advances in military technology. It was finally burned down, together with the town, by retreating Turks. The remains of the gothic fortification in Šaregrad, former Ačin, are still visible. The Ilok stronghold, a part of a large defence complex with a church and a castle above the Danube, is the most interesting of these fortifications. Recent archaeological findings have revealed that the present day Odesalchi castle is actually the renovated southern portion of the big fort that used to belong to Bosnian king Nikola Iločki, and that the portion overlooking the Danube either collapsed by itself or was destroyed.

smjestiti s jedne ili druge strane državne granice. Još je teži slučaj na području negdašnje Srijemske županije koja se prostirala sve do Zemuna (gdje je do Turaka postojao castrum Zemlen), u kojoj je već spomenuti Csánki nabrojio 17 utvrda.

Stoga valja prikazati ono malo utvrda koje su poznate iz starih nacрта, položaj kojih se još može ustanoviti prema većim i prepoznatljivim ostacima. A to su uglavnom utvrde na Dunavu koje su bile i najveće i najznačajnije. Jer Dunav je od pamtivi-

Erdut na crtežu M. Prandstättera iz 1608.

jeka na ovim prostorima bio granica, to je poslije bilo područje rimskog limesa i na njemu su se stvarale prepreke prema uvijek nemirnom i nesigurnom istoku. Za to je posebno bila pogodna povišena desna obala Dunava na kojoj su se redovito oblikovala utvrđena naselja odnosno jezgre srednjovjekovnih naselja. Zanimljivo je da su takva utvrđena naselja nastajala uglavnom na povišenoj desnoj obali najvećeg dijela dunavskog toka, jer je lijeva obala u većem dijelu toka te velike europske rijeke znatno plića, niža i većim dijelom močvarna.

Ostaci urušene erdutske utvrde

Erdut je velika utvrda smještena gotovo stotinjak metara iznad dunavske obale, na strmim naslagama prapora, upravo na mjestu gdje snažna i moćna rijeka počinje s velikim meandrom koji završava kod Dalja te potom teče prema jugoistoku. Sa strmoglave se uzvisine vidik širi sve do ravničarskih dijelova lijeve riječne obale, prostrane ravnice Bačke i okolnih vinograda te je to položaj u Slavoniji i Srijemu s jednim od najljepših vidikovaca. Tvrdi se da se za vedrih dana može s erdutske utvrde vidjeti čak 38 naselja. U prošlosti je Erdut bio poznat kao ribarska postaja, a

vjerojatno su ga naselili Mađari budući da mađarski nazivi za Erdut (u oblicima Erdöt, Erdwed i Erdöd) u prijevodu znače "šumski put".

Erdut se prvi put u povijesnim izvorima spominje 1359., potom kao posjed potkraj 14. st., a kao utvrđeno trgovište (oppidum) sredinom 15. st. Stari spisi kao vlasnike spominju titeljskog prepošta i obitelj Bánffy (Banfić) od Donje Lendave. Bili su podrijetlom Nijemci iz Thuringije, a poslije hrvatski plemići Banići od Lendave koji su Hrvatskoj i Slavoniji davali brojne vojne zapovjednike i banove. Godine 1499. spominje se Nikola V. Bánffy od Lendave koji je bio meštar kraljevskih vratara na ugarsko-hrvatskom dvoru. Zna se da je već tada postojala snažna erdutska utvrda sazidana od čvrstih opeka s velikom četverokutnom branič-kulom.

Gradili su je najvjerojatnije talijanski vojni inženjeri (rješenja su slična kao u Mantovi, Torrechiari i dr.). Čini se da je sve učinjeno u velikoj žurbi nakon pada Carigrada jer Erdut od svih utvrda u Podunavlju ima najtanje zidove (od 0,83 do 1,13 m). Graditelji su tu manu pokušali nadoknaditi brojnim i velikim topničkim ot-

vorima i strijelnicama. Pretpostavlja se da je branič-kula imala iskošene široke otvore za topove, a na donjem dijelu i ugrađene puškarnice. Utvrda je služila i za stanovanje, što se može uočiti po širokom kamenom stubištu te ostacima kamina i fresaka u kapelici na drugom katu kule.

Četvrtasta kula restaurirana krajem 19. st.

Bánffyji su ostali vlasnicima utvrde i posjeda sve do dolaska Turaka. U velikoj je vojni, koju je Sulejman Veličanstveni 1526. poduzeo protiv Ugarske i Hrvatske, turska vojska pod zapovjedništvom smederevskog sandžakbega Mehmed-paše Jahjapašića (Jahjaoglua) s kopnene strane približila Erdutu, a Dunavom su doplovili turski brodovi. Budući da nakon strašnog poraza ugarske vojske pod Mohačem nije bilo vojnika za obranu, kaštelan je bez borbe predao ključeve tvrđave.

No s tim se nije mirio na ovome mjestu često spominjani hrvatski junak i srpski despot Stjepan Berislavić koji je poslije samo nekoliko mjeseci uspio Turcima preoteti Erdut. Vjerovao je da će tako pružiti priliku Ferdinandovim vojnicima pod zapovjedništvom slavnog vojskovođe Nikole Jurišića da oslobode Osijek. No kako nije imao ni dovoljno ljudstva, ni hrane, ni streljiva, bio je prisiljen ponovno utvrdu prepustiti Turcima.

Ostaci velike erdutske utvrde

Ali i nakon deset godina, 1537., ponovno su se vodile borbe oko Erduta. Pošto je nesretni i nesposobni Ferdinandov vojskovođa Hans (Ivan) Katzianer uzaludno jurišao na Osijek, zbog slabe je opskrbe ostao bez hrane. Vjerujući da Turci u Erdutu drže velike zalihe, naredio je Baltazaru Bánffyju, gospodaru Koroda, da zauzme svoju negdašnju utvrdu. On je to i učinio na čelu jurišne konjice, ali je nažalost u utvrdi zatekao malo hrane. Tada je počelo povlačenje Katzianerove vojske koje je završilo teškim porazom kod Gorjana, a Erdut je tako i treći put pao u turske ruke. Pod tom je vlašću ostao sve do 1687.

Rijetki su putnici u međuvremenu posjećivali Erdut, a svi opisuju jedno stanje utvrde koja je polako propadala. Kada je 1608. carski poslanik Adam Herberstein putovao u Carigrad, pratio ga je tajnik Maksimilijan Prandstätter koji je sastavio putopis opremljen crtežima i upravo su ti opisi i crteži jedan od glavnih izvora o izgledu i stanju tadašnjih dunavskih utvrda. Iz opisa saznajemo da na utvrdi nije bilo krova, a da je iznutra sve bilo razrušeno, iako su vanjski zidovi bili dosta visoki i prilično sačuvani. U toj su razvalini stanovali Turci u podrumima i zakucima, a pred utvrdom je bilo veliko selo.

Posljednji turski zapovjednik koji je živio u utvrdi bio je Hasan-beg sa svojom braćom. Kada je austrijska vojska 1687. pod zapovjedništvom generala Francisa d' Aspremonta zauzela utvrdu, uspjela je skršiti žestok otpor malobrojnih Turaka i Vlaha.

Do 1697. na erdutskom su imanju živjeli uglavnom krajiški konjanici i pješaci raznih narodnosti, a u tvrđavi je boravio njemački zapovjednik. Prema nekim pisanim izvorima, u to se vrijeme jedan dio utvrde obrušio niz padinu i srušio u Dunav, a možda je takvih rušenja bilo i poslije. Kralj Karlo VI. poklonio je, ili zalo-

žio, imanje svom komorskom savjetniku Johanu barunu Zuanu, a Erdutu su tada pripadala naselja Aljmaš, Sarvaš, Tenja, Hrastin, Koprivna i Laslovo, a preko Dunava Novo Selo i Sv. Lovro. Prije smrti baruna Zuanova njegova je udovica 1746. prodala posjed ugarskom palatinu grofu Ivanu Pálffyju od Erdöda i on ga je držao do 1785. kada ga kupuje Ivan Kapistran I. Adamović-Čepinski. Erdut je poslije ženidbom prešao u ruke Erwina pl. Cséha de Szent Katalna koji je bio veliki župan srijemski i poslije ministar u ugarskoj vladi. Pokopan je 1918. u utvrdi, a posjed je naslijedila Irena pl. Cséh koja

Nestala vukovarska utvrda

Vukovar je grad koji je krajem 20. st. postao simbolom razaranja gradova i stoljećima stvarane kulturne baštine. No malo je hrvatskih gradova takve slikovitosti i starosti jer se kontinuirana naseljenost na tom području može pratiti tijekom sedam tisućljeća. O zemuničkom naselju Vučedolu u njegovoj neposrednoj blizini već smo govorili, a riječ je o kulturi na prijelazu iz neolitika u bakreno doba. U antičko je vrijeme ovuda prolazila trasa znamenite rimske ceste *Via Ripensis* (Obalna cesta) koja je povezivala granične utvrde

Vukovarska utvrda na crtežu M. Prandstättera iz 1680.

je u Erdutu, dakako ne u tvrđavi već u novoizgrađenom prizemnom dvorcu, živjela sve do 1973.

Od stare je i velike utvrde malo toga sačuvano. Najbolje je očuvana okrugla trokatna kula s izbočenim gornjim dijelovima na konzolama (u stilu talijanske renesanse), ali je zato 1891. četverokutna kula značajno i nestručno restaurirana te pretvorena u grobnicu. Snižena je za jedan kat i dodano joj je neprimjereno krunište, a u glavno je pročelje ugrađen uresni portal s grbovima obitelji Adamović i Cséh. Danas je Erdut samo golema i zapuštena ruševina.

duž rimskog limesa u provinciji Pannonia Inferior jer se i tada kao i danas, i u najvećem dijelu svoje burne prošlosti, Vukovar nalazio na granici. Manju su rimsku utvrdu, koja se prema suvremenim istraživanjima nalazila ispod brijega, štitile veće utvrde u Teutoburgiumu (današnjem Dalju) uzvodno i Cornacumu (današnjem Sotinu) nizvodno.

Na prapovijesnoj i rimskoj osnovi, nedaleko mjesta gdje velika europska rijeka skreće prema istoku, nastalo je od 6. do 8. st. na ušću Vuke u Dunav srednjovjekovno Vukovo, a

ime očito duguje rječici uz koju se razvilo. Odmah su se mogle uočiti tri zasebne cjeline – kraljevska utvrda, naselje gradokmetova (*jobagiona*) i podgrađe. Čini se da je to bio jedan od većih gradova srednjovjekovne Slavonije, površinom izjednačen sa zagrebačkim Gradecom.

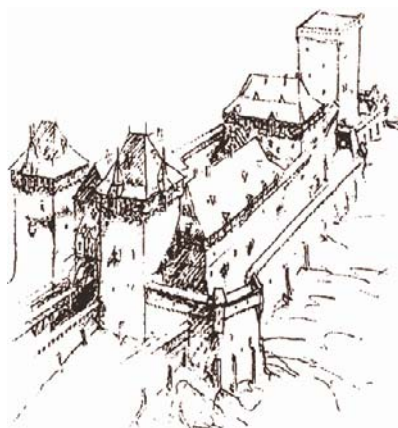
Tlocrt utvrde u Vukovaru iz vremena oslobođenja od Turaka

Mnogi su uvjereni da je utvrda nastala još za vladavine panonskoga hrvatskog vladara Pribine u 9. st., saveznika kralja Ludovika Njemačkog uz čiju se pomoć uspio osloboditi bugarske vlasti i učvrstiti granice svoje države. To se zaključuje po jednom mađarskom izvoru koji tvrdi da je ugarska vojska između 900. i 930. "osvojila castrum Vlcou", a to je mogao biti samo Pribinin kaštel.

Kraljevska se srednjovjekovna utvrda prvi put spominje 1231. u povelji hercega Kolomana kao "tvrđi castrum Walkow". Inače se to sjedište županije naziva izvorno hrvatskim imenom Wolcou, Walcow, Wlkow i sl., a tek od 14. st. dobiva mađarski sufiks – *var* (od *varas* – grad, mjesto), a time se, kako se vjeruje, posebno ističe njegovo vojničko značenje. U literaturi se utvrda spominje pod različitim imenima: tvrđa, tvrđava, stari grad, kaštel, kraljevski grad, *castrum regale* i sl. Utvrda se srušila sama od sebe 17. srpnja 1752., a s vremenom je raznesen sav građevni materijal i od nje gotovo nema vidljivih tragova. Nalazila se na zaravni između današnje Gajeve i Samostanske ulice te stare Obrtne škole, dvjestotinjak metara sjeverozapadno od franjevačkoga samostana.

Srednjovjekovno je jobagionsko naselje nastalo uzduž visoravni i bilo je utvrđeno drvenim palisadama. Podgrađe kao trgovačko-obrtničko naselje razvilo se ispod utvrde. Ono je Kolomanovom poveljom 1231., kao prvo u Slavoniji, dobilo povlastice kraljevskoga naselja. Stanovnici su mu bili uglavnom došljaci raznolika narodnosnog podrijetla.

U 13. st. vukovarski župani nisu bili istaknuti feudinci jer im je kralj ostavljao posjed samo za uživanje upravnih ovlasti, bez prava na vlasništva naselja i tvrđave. Među njima su bili Barinski Szentgyörgyjski grofovi. Pravi su procvat Vukovar i njegova utvrda doživjeli tek pod Anžuvincima početkom 14. st. kada je dobive

Rekonstrukcija izgleda vukovarske utvrde (R. D. Devlić)

na povlastica održavanja tjednih sjajmova. Srednjovjekovni se kaštel postupno razvio od ranosrednjovjekov-

ne utvrde u romanički a potom i gotički tip utvrđenja. Utvrdu su sačinjavale dvije nasuprotne četverokutne kule, spojene ograđenim dvorištem, a ulazilo se preko pokretnog mosta. Poslije je iznad podgrađa prigradena još jedna kvadratična kula, a početkom 16. st. dodan je i vanjski pojas zidina s kružnom polukulom i poligonalnim bastionom. Tada je položaj vukovarskih župana bio vrlo ugledan jer su Anžuvinci ukinuli vlast slavonskog bana nad Vukovarem i predali ga mačvanskom banu. Stoga titulu "comes Wlkow" nose najmoćniji velmože Kraljevine Slavonije kao što su, primjerice, bili Gerebi, Gorjanski, Morovići, Talovci, Iločki i dr. Oni su brinuli o utvrđi i neprestano je dograđivali.

U velikom turskom pohodu 1526. na Ugarsku pod vodstvom sultana Sulejmana Veličanstvenog, vojska je iz Zemuna krenula uz Dunav s nakanom da zauzme sve utvrde Srijemske i Vukovske županije. Kada je nakon krvavoga juriša pao Petrovaradin, bez borbe su im se predavali Ilok, Šarengrad, Sotin i na kraju Vukovar. U Vukovar je najprije ušao Ibrahimpaša, a već sljedećeg dana i sultan koji je zabranio njegovo razaranje. Tada je u Vukovaru, navodno, za tri dana za tri dana sagrađen most preko Vuke kako bi vojska s topništvom mogla krenuti prema Osijeku i Ugarskoj. Most je bio zaista dobro građen jer je služio gotovo 250 godina.

Stara vukovarska razglednica s mjestom negdašnje utvrde (desno od crkve)

No i Vukovar je bio nakratko zauzeo Stjepan Berislavić, ali pošto su ga Turci ponovno osvojili dobro su ga utvrdili (imao je šest kula) i priključili požeškom sandžaku. S pomakom bojišnice prema zapadu utvrda je znatno izgubila na značenju, pa se vjeruje da je njezin zapovjednik dizdar-aga imao samo pedesetak vojnika.

Iz tog doba o vukovarskoj utvrdi i naselju imamo samo nekoliko svjedočanstva carskih poslanika u Carigrad. Jedan spominje Vukovar kao veliko naselje i posebno ističe njegov most, a drugi utvrdu na brežuljku. U Georgiceovu opisu bosanskog pašaluka spominje se Vukovar kao zidano naselje s utvrdom i stotinjak kuća. Vukovar detaljno opisuje i već spominjani Maksimilijan Prandstätter koji je nacrtao i utvrdu, a to je i prvi i sačuvani crtež. Na temelju crteža i tlocrta iz 1687., koji se čuva u Vojnom arhivu u Karlsruheu, bilo je moguće rekonstruirati negdašnji izgled netragom nestale tvrđave.

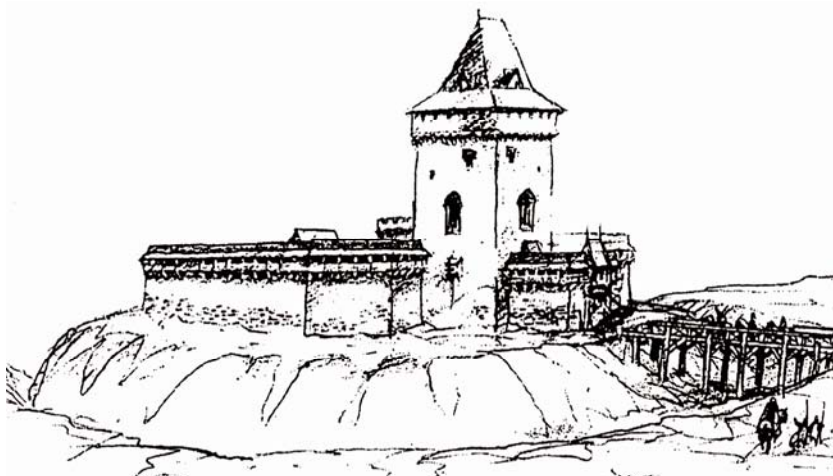
U velikome turskom ratu (1683.-1699.) Turci su istjerani iz Vukovara. Tada je turska vojska u povlačenju zapalila naselje i utvrdu. No borbe oko Vukovara nisu prestajale jer je u dva navrata (1688. i 1690.) spaljeni grad ponovno bio u turskim rukama.

Vukovar je bio gotovo potpuno razoren i trebalo ga je ponovno izgraditi. Središnji je gradski prostor (tzv. Stari Vukovar jer se Novi počeo razvijati preko rijeke Vuke) izgrađen u baroknom stilu u podnožju utvrde. Kralj je Karlo VI. 1728. predao grofu Ivanu Ferdinandu von Kuffesteinu Vukovar s okolicom u zamjenu za posjed Dioszeg u Mađarskoj, a on je 1736. prodao posjed grofu Filipu Karlu Eltzu, nadbiskupu i knezu grada Mainza, Vukovar je u posjedu grofova Eltz bio punih 209 godina, sve do 1945. Teško je stradao u II. svjetskom ratu, a još teže 1991. u Domovinskom ratu.

Ruševine utvrde u Šaregradu

Dvadesetak se kilometara nizvodno od Vukovara nalazi Šaregrad, a iznad njega na uzvisini su ostaci veće utvrde. Doduše zna se da je između njih postojala i jaka utvrda u Sotinu, koju su izgradili Gorjanski, no o njoj nema podataka i čini se da nije ništa sačuvano.

To je oblik iz vremena kad još nije bilo razvijeno opsadno topništvo i nije prilagođen uporabi vatrenog oružja. Ostaci žbuke i veliki stilski prozori (kakvih nema ni u jednoj okolnoj utvrdi) svjedoče da to nije bila samo vojnička utvrda, nego i udobno mjesto za stanovanje. Neizravno to potvrđuje i podatak da je

Rekonstrukcija utvrde u Šaregradu (R. d. Devlić)

I Šaregrad je poput ostalih drevnih naselja uz Dunav bio prapovijesna gradina. U doba rimske prevlasti na Dunavu tu je bila smještena promatračnica. U srednjem se vijeku razvio posjed, možda u sastavu staroga romaničkoga benediktinskog ili templarskog samostana iz 11. st., koji su Tatari temeljito razorili 1242. u provali na hrvatske krajeve. Prema vitezu Athyi posjed se 1275. spominje kao "possessio Athya", a poznati su i nazivi Ochin i Wotschin na temelju kojih je nastao hrvatski naziv Voćin, baš poput istoimene utvrde i naselja na sjevernim obroncima Papuka.

Gotovo je sigurno da do početka 15. st. nije bilo nikakve utvrde i da ju je izgradio ban Ivan Morović čija je djedovska utvrda bila Morović na ušću Studve u Bosut. Utvrda je npravilnoga poligonalnog tlocrta, s velikom i pravilnom kvadratičnom branič-kulom (10 x 10 m), baš kako je bilo uobičajeno u vrijeme gotike.

1405. ban Morović zatražio od pape Inocenta VII. dopuštenje da na svom posjedu Voćin izgradi franjevački samostan, što je i dopušteno, pa su se u njega uselili franjevci provincije Bosne Srebrene.

Uz utvrdu i samostan ubrzo se razvilo i naselje koje se prvi put spominje već 1481. No tada u Šaregradu više nisu Morovići, koji su izumrli 1467., već glasovita obitelj Gereb de Wingarth. Vlasnik je utvrde i posjeda hrvatski ban Matija Gereb koji je 1463. s kraljem Matijom Korvinom, svojim rođakom, sudjelovao u oslobađanju Jajca od Turaka. Znan je i po tome što je 1483. u dvodnevnoj borbi na Uni s hrvatskim i ugarskim postrojbama žestoko porazio tursku vojsku. Šaregrad je s brojnim drugim mjestima u istočnoj Slavoniji dobio darovnicom kralja Matije. Kao vojnik dobro je poznao vrijednost utvrde, pa ju je utvrđivao i spremao za borbu s Turcima. Gerebi su dobro

Pogled na ostatke Šaregradske utvrde

održavali i samostan jer je u njemu 1507. pokopan i glasoviti kaločki nadbiskup Ladislav III. Gereb de Wingarth. Ipak od 1516. Šaregrad je u rukama plemićke obitelji Perenyi.

I Šaregrad je poput cijelog niza utvrda na Dunavu pao u ruke Ibrahim-paše 1526. O njegovu stanju za turske uprave malo se zna, ali je ipak sasvim sigurno da su ga održavali i povremeno pregrađivali. Biskup Baličević krajem 16. st. piše da u samostanu djeluje šest franjevaca te da u Voćinu i okolici ima 300 katoličkih obitelji. Zna se da je u nemirima 1599. samostan teško stradao. Čini se da su 1608. (u vrijeme Prandstätterova posjeta) utvrda, crkva i naselje bili prilično zapušteni, ali je samostan i dalje djelovao. No Evlija Čelebija 1665. opisuje utvrdu i naselje kao dobro razvijene što bi, ako se može vjerovati tom turskom putopiscu čiji su podaci često nepouzdana, značilo da je u 17. st. Šaregrad bio ponovno temeljito obnovljen.

Utvrdu je 1687. zauzela austrijska vojska pod zapovjedništvom generala d' Aspermonta, a u povlačenju je teško stradala. Borbe su potrajale tijekom cijele 1688., a Turci su nakratko zauzeli i utvrdu. Po svemu sudeći tada je ponovno teško stradao gotički franjevački samostan jer su okrutno smaknuti svi franjevci. Protjerani su franjevci iz Tuzle došli u

Voćin 1690. i odmah obnovili crkvu Sv. Petra i Pavla koja je bila pretvorena u džamiju. Obnovili su i samostan koji je zajedno s crkvom postupno dobio barokna obilježja. Nedugo zatim vratilo se i izbjeglo hrvatsko stanovništvo iz okolnih šuma i iz Bačke. Voćin su poslije zajedno s tvrđavom dobili grofovi Eltz.

Zanimljivo je da se tek nakon napuštanja utvrde 1736. prvi put javlja ime Šaregrad, a staro ime Voćin je s vremenom potpuno izgubljeno, iako Szabo ističe da jedna rudina u blizini i dalje nosi to ime. Nastanak imena Šaregrad nije razjašnjen, ali prevladava mišljenje da dolazi od mađarskog naziva Szerenvar, što bi u prijevodu značilo – Srijemski grad.

Utvrd Šaregrad, ili točnije Voćin, bila je opasana širokim jarkom, a svi su zidovi građeni od čvrste opeke.

Utvrd u Iloku na crtežu M. Prandstättera

Sjeverni su dijelovi obrambenog zida odavno nestali, a s južne se strane ulazilo u nisko četverostrano predvorje, od kojega je sačuvano nešto malo zidova, pa se kroz široka vrata ulazilo u glavnu kulu koja je u prizemlju imala bačvasti svod, a na drugom je katu bila gotski svođena prostorija. No to se može utvrditi samo prema neznatnim ostacima, a što se nalazilo u prostranom dvorištu danas je vrlo teško reći.

Nove spoznaje o iločkoj utvrđi

O velikoj utvrđi u Iloku već smo pisali (*Građevinar*, 8/2000.) u sklopu serije u kojoj smo prikazali dvorce u Slavoniji te ju stoga u o ovom napisu nismo namjeravali posebno predstavljati. No u međuvremenu su, od 2001. i potom svake godine u ljetnim mjesecima, započela detaljna arheološka i konzervatorska istraživanja koja provode Institut za arheologiju i Hrvatski restauratorski zavod iz Zagreba. I ta su istraživanja dijelom zaslužna da je 2004. u Upravi za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture utemeljena posebna stručna skupina (uz spomenute institucije u nju su uključene Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Konzervatorski odjel u Osijeku te muzeji grada Vukovara i Iloka) koja je podnijela prijedlog Razvojnoj banci Vijeća Europe (CEB) za financiranje projekta istraživanja, obnove i revitalizacije Vukovara, Vučedola i Iloka te dobila dugoročni zajam od 22,6 milijuna eura.

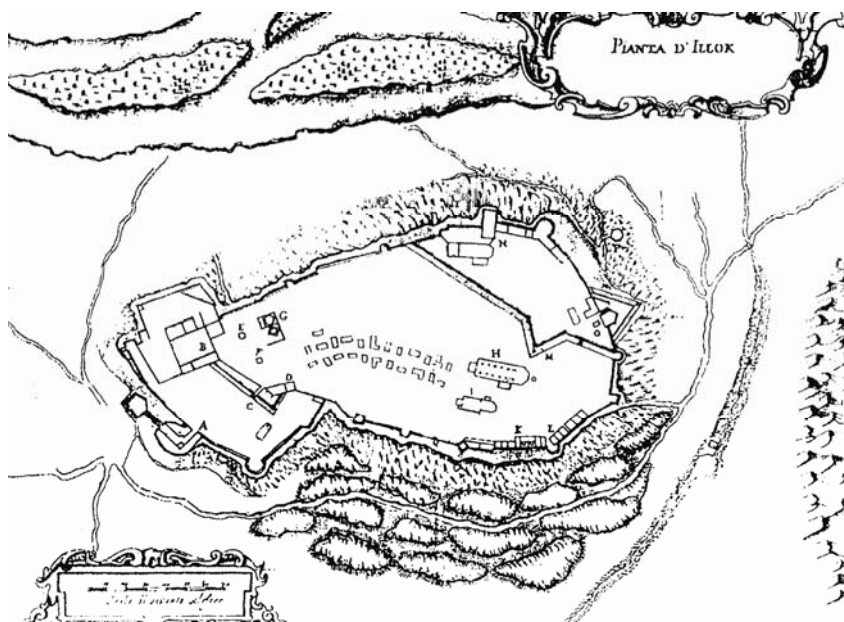
Pokriveno arheološko nalazište ispred dvorca Odescalchi u Iloku

Naime istraživanja su nesumnjivo potvrdila da se na lesnom zaravanku iznad Dunava, na prostoru iločkoga Gornjeg grada, nalazilo kontinuirano naselje tijekom prapovijesti, da je tu bilo rimsko naselje Cuccium te srednjovjekovna kraljevska utvrda. Najviše je vremena dosad posvećeno istraživanjima u dvorištu dvorca Odescalchi, u kojem su pronađeni podrumi i temelji sjevernog dijela utvrđenog palasa Nikole Iločkoga (1410.-1477.), župana mnogih županija, bana Mačve, vojvode Sedmogradske (Erdelja), bana Hrvatske, bana Slavonije i potom zajedničkoga hrvatsko-slavonskog bana te kralja Bosne. Kao što se zna taj je dvorac u obliku slova U s otvorenom stranom okrenut prema dunavskoj obali, a zapravo je samo južni te dijelom istočni i zapadni dio golemoga i raskošnoga palasa Nikole Iločkoga. Na to su i prije upućivali golemi zidovi u prizemlju dvorca i ostaci gotičkih prozora, ali i neki pisani povijesni izvori. Inače sadašnja su temeljita istraživanja potaknuta potrebom saniranja stabilnosti dvorca. U dosadašnjim su istraživanjima pronađeni ostaci gotičke građevine, ali i mnogo materijalnih ostataka brojnih kultura od kasnoga brončanog doba (bosutska i vinkovačka kultura), bakrenoga doba (vučedolska kultura) i mlađega željeznog doba (latenska kultura). Pronađeni su pokretni osta-

ci iz antičkih vremena, ali i srednjega vijeka. Najvrjedniji je nalaz jednog paljevinskog groba iz latenske kulture, a svi nalazi svjedoče da je kontinuitet života na tom zaravanku iznad Dunava neprekinut još iz prapovijesnih vremena. Istraživanjima je utvrđen oblik osnovne građevina, pronađeni su dijelovi kontrafora i temelja. Štoviše tragovi eksplozija i ostaci krampova u zapadnom dijelu ruševina potvrdili su pisane izvore da je nakon oslobođenja od Turaka od građevnog materijala iz palasa i drugih građevina (župne crkve, kapelice, samostana klarisa...) obnavlja-

na i dograđivana petrovaradinska tvrđava. Zasad se zna da će se istraživanja u Iloku nastavljati i proširiti izvan dvorca. Ostaje samo da se potom sve što je istraženo i otkriveno na prikladan i odgovarajući način prikaže posjetiteljima.

Sva su ta otkrića potvrdila postojanje srednjovjekovnog dvora Nikole Iločkoga, hrvatskog bana i bosanskog kralja, a to je uostalom jedino hrvatsko srednjovjekovno kraljevsko sjedište poslije Knina i nestanka hrvatske dinastije Trpimirovića. Stoga povjesničari umjetnosti zaključuju da iločka tvrđava nije bila naselje ni burg, već utvrđeno kraljevsko sjedište s palačom, dvorskom kapelom, župnom crkvom, franjevačkim samostanom, starom utvrdom te gospodarskim i sličnim građevinama. Uostalom to potvrđuje i njezina ploština (5,65 ha), koja je gotovo kao ona srednjovjekovnoga Splita, a veća od Poreča, Trogira, Rovinja, Paga i Osora. Naselje se nalazilo izvan kraljevske utvrde i bilo je također utvrđeno. Sličnost položaja podsjeća na Hradčane ili budimsku kraljevsku utvrdu Varhedy. Uostalom i naselje na drugoj strani, današnja Bačka Palanka, u 15. se stoljeću naziva Mala Pešta.

Tlocrt utvrde u Iloku G. Boninija iz 1698.

Povijesni izvori

Na području iločke utvrde pronađen je i stup s janjetom što upućuje na građevinsku djelatnost i u ranom srednjem vijeku. U povijesnim se izvorima Ilok povremeno javlja već u 12., 13. st. (iako neki tvrde tek početkom 14.) pod različitim imenima (Voilack, Vylok, Villak, Wylak, Wylok, Wyhok...), što najvjerojatnije potječe od mađarskih riječi "új lak" koje znače – novi dvor. Godine 1349. se kao graditelj franjevačkog samostana spominje vojvoda Ugrin, veliki protivnik Crkve bosanske, a možda i vlasnik utvrde. Poslije je vjerojatni gospodar Iloka bio Dominik Csak. Ipak prvi je povijesno utvrđeni vlasnik od 1365. palatin Nikola Kont, čiji su unuci Mirko i Ladislav uzeli naziv Iločki (Ujlaki). Ladislav je imao tri sina, Ivana Stjepana i Nikolu, a Nikola je, kao što smo već rekli, bio najznačajniji član obitelji i nositelj brojnih počasnih dužnosti.

Iločka utvrda na crtežu iz 19. st.

Zanimljivo je da se moćni Nikola Iločki htio domoći ugarsko-hrvatske krune i da se u početku nije slagao s djelovanjem kralja Matije Korvina, posebno jer je bio u sukobu s austrij-

skim dvorom. Osobno je prijateljevao s Fridrihom III. i podržao njegov izbor za hrvatsko-ugarskog kralja. Boravio je u Bečkom Novom Mjestu i bio krsni kum njegovu sinu Maksimilijanu. Ipak 1463., nakon što su Turci zauzeli Bosnu, pomirio se s Korvinom koji ga je 1471. postavio za naslovnoga bosanskog kralja. Kovao je čak vlastiti novac, neki primjerci imaju i hrvatski grb, što je možda i njegov prvi očuvani prikaz.

Bogatog je i moćnog Nikolu Iločkoga i sv. Ivan Kapistran (branitelj Beograda) 1456. predlagao za vojskovođu protiv Turaka, a na njegov je poziv i došao u samostan u Iloku. Nikola je bio na izvoru novih graditeljskih ideja sjeverne Italije i srednje Europe od sredine 15. i tijekom 16 st. te prve uporabe vatrenog oružja. Bio je sposoban dovesti i najbolje i najpoznatije graditelje. Vjerojatno to nije bila izgradnja samo radi statusnog simbola jer su Turci bili vrlo blizu

Slavonije. Takva je gradnja morala biti planska i postupna te nije smjela ometati redovite poslove i život. Ali bio je to golemi zahvat i mogli su ga izvesti samo najmoćniji i najbogatiji.

Nadgrobna ploča Nikole Iločkog

Novogradnja je ujedno morala povezati i stari zamak Kontovaca na istočnoj strani utvrde. Stoga je pretpostavljeni redosljed građenja bio taj da se počelo na zapadnoj strani, potom s palasom, zatim s kvadratnom kulom, polukružnim polukulama i zidinama, a nastavilo se gradnjom rondela, povezivanjem burga s novim palasom i na kraju s velikim bastionom. Palas se približno kvadratičnog tlocrta (prema pisanim izvorima dimenzije su bile 46,5 x 43,3 m) možda počeo graditi kada i kvadratna kula, a potom i kružne polukule. Vjerojatno je samo na sjevernoj strani zidina bio natkriveni hodnik s konzolama. Poslije su uz sjeverni zid dograđena tri rondela, od kojih je jedan pregrađen u kulu, jedan uključen u kasniju kuriju Branjaković, a treći koji se najbolje očuvao danas je dio franjevačkog samostana.

Ulazni je dio bio vrlo sofisticiran i sastojao se od barbakana s dvojim vratima, a pred prvima se spuštao pokretni most. Na zapadnoj je strani bio i veliki bastion što je vjerojatno početak renesansnoga fortifikacijskog razmišljanja u Slavoniji, ali i u srednjoj Europi.

Palas je bio četverokutna građevina s velikim dvorištem i gotovo "samostanskim" tlocrtom, a to je tipično za dvorove mađarskih kraljeva i nekih slavonskih velmoža, uostalom takav je bio i zamak Várpalota koji su Iločki gradili u Mađarskoj. Stoga nema nikakve sumnje da je raspored prostorija odgovarao Nikolinu kraljevskom položaju. Imao je dostojanstven prilaz, svečanu vitešku dvoranu na prvom katu srušenoga sjevernog dijela, odvojene stambene prostorije na jugu i mnoštvo pomoćnih prostorija u svim dijelovima dvora koji su međusobno bili vrlo dobro povezani. S obzirom na to da je palas građen vrlo kratko, može se utvrditi da je riječ u uspjehom i raskošnom graditeljskom djelu.

vao zbog nesposobnosti. Zbog toga mu je neko vrijeme Ilok bio i oduzet. Lovrinom smrću izumro je rod Iločkih, a njegova se udovica Magdalena udala za Ladislava Moréa koji je postao vlasnikom Iloka. No to je bilo vrlo kratko jer su Turci 1526. zauzeli Ilok bez borbe, što je možda spriječilo njegovo razaranje.

Za turske vladavine, koja je trajala stoljeće i pol, Ilok je bio sjedište srijemskog sandžaka i u njemu je stolovao paša s većom vojnom posadom. Navodno je imao sedam gradskih četvrti (mahala), a danas su očuvani ostaci obrednog kupališta (hamam) koji je uklopljen u zidine i vjerojatno grob nekog derviša (turbe). Čele-

se ne nalazi u graničnom pojasu te da bi je trebalo popraviti i obnoviti. Detaljan opis s crtežom daje i Prandstätter i dvor uspoređuje s kraljevskim rezidencijama i hvali njegove lijepe prozore, ali dodaje da je šteta što su Turci utvrde, dvorce i naselja koje su zauzeli pustili da propadaju. Utvrdu su između 1612. i 1618. posjetili isusovac Bartol Kašić i prizrenski biskup Petar Katić koji tvrde da je jedna crkva pretvorena u staju.

U rimskom arhivu knezova Odescalchia sačuvano je izvješće opata Boninija iz 1698. s detaljnim opisom i planom. On je vidio Ilok prije oslobođenja 1697. kada je spaljen i razrušen, a izvješćuje nas da je dio materijala iz palasa ugrađen u petrovarensku tvrđavu. Danas se smatra da je tamo ugrađen i građevni materijal župne crkve Sv. Petra, dvorske kapele i samostana klarisa, čiji položaj tek trebaju utvrditi daljnja arheološka istraživanja.

Nakon oslobođenja vlasnikom je 1697., zbog zasluga u ratu Turcima, postao rimski knez Livije I. Odescalchi koji je proglašen i vojvodom srijemskim. Knezovi Odescalchi su držali iločko vlastelinstvo punih 247 godina, sve do 1944. kada su dvorac i posjed postali državnim vlasništvom. Oni su stari kraljevski dvor Iločkih preuredili u barokni dvorac u kojemu je danas smješten iločki muzej. Valja se nadati da će sadašnja arheološka istraživanja i konzervatorski radovi uspjeti istražiti i poslije odgovarajuće opisati sve negdašnje ljepote ove goleme utvrde.

Branko Nadilo

Fotografije B. Nadilo i Z. Tanocki

Pogled na istočni dio utvrde (s desne strane tursko turbe)

Nakon Nikoline smrti (pokopan je u franjevačkoj crkvi) njegova je golemo imanja naslijedio sin Lovro (1459.-1524.), no on više nije bio kralj Bosne. Ipak se otvoreno suprotstavio kralju Vladislavu kojega je optuži-

bija tvrdi da su Turci imali mnoge džamije, mesdžide, hamam, ham, kavane, groblje, česme s tekućom vodom i sl. Ilok opisuje kao izduženu četverokutnu utvrdu na uzvisini iznad Dunava, ali ujedno dodaje da